

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Інститут української мови НАН України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ШУМЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЄПІСКОПА
КОНСТАНТИНА ПРЕСЛАВСЬКОГО

Матеріали

I Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія

Харків – Шумен
Харківське історико-філологічне товариство
11 травня 2021 року

Матеріали I Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко.
Харків – Шумен : ХІФТ, 2021. 344 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол № 5 від 2 червня 2021 року)

ISBN 978-966-1630-51-1

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко О. О., докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко С. І., канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Рецензенти:

Радчук О.В., докт. філол. наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов; ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
Сюта Г. М., докт. філол. наук, ст. наук. співроб. відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики; Інститут української мови НАН України.

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, молдовських мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, філософів, мистецтвознавців, які взяли участь у I Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 11 травня 2011 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у філології, історії, дидактиці, філософії освіти.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

© Автори доповідей, 2021
© Дизайн Т. Лисиченко, 2021

Петрова Озель Лілія

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ БОЛГАРСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ
(ЗА РОМАНОМ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА
«ТАЄМНИЙ ПОСОЛ») 148

Піддубна Вікторія

ЛЕКСИЧНІ ПОЛОНІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:
ХРОНОЛОГІЧНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ 154

Полозова Олена

ПРОЯВИ ЯКІСНОЇ АСИМЕТРІЇ НА РІВНІ
СКЛАДНОСУРЯДНИХ РОЗДІЛОВИХ РЕЧЕНЬ 159

Поповський Анатолій

СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ У ФОРМУВАННІ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ
НА ПІВДНІ В ХІХ–ХХІ ст. 164

Руденко Світлана

НОМІНАЦІЇ ХЛІБНИХ ОЗДОБ ЯК ВИЯВ
МОВНОЇ МЕРОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ
ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ 173

Рябокінь Наталія

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ
АНГЛОМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 181

Скоробогатова Елена

ГЛАГОЛЬНЫЕ И НАРЕЧНЫЕ БИНОМЫ
В РУССКОЙ И УКРАИНСКОЙ ПОЭЗИИ:
К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ 187

Соприкіна Вікторія

УТИНАННЯ ЯК СПОСІБ ПСЕВДОНІМОТВОРЕННЯ 192

ЛЕКСИЧНІ ПОЛОНІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ХРОНОЛОГІЧНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Піддубна Вікторія

кандидат філологічних наук,

Харківський національний педагогічний університет

імені Г.С. Сковороди

wpiddubna@gmail.com

Історичний розвиток мови належить до важливих питань сучасної лінгвістики. Безпосереднє чи опосередковане контактування України з західно-слов'янськими народами та їхньою культурою позначилося на розвитку української лексики, що віддзеркалилося в наявності значної кількості запозичень, зокрема полонізмів.

Українсько-польські мовні контакти мають власну, цілком окреслену специфіку. Вплив польської мови на формування української лексики відзначається різною інтенсивністю, про що свідчать матеріали численних наукових розвідок із питань наявності й функціонування полонізмів в окремі історичні періоди становлення української мови. Мета розвідки — прокоментувати процеси й результати польського впливу на українську літературну мову в діяхронійному аспекті. Дослідження здійснене на ґрунті мовознавчих розвідок, лексикографічних джерел і текстів художньої літератури.

Польські запозичення потрапляли до української мови ще до XV ст., про що зазначає Ю. Шевельов [Shevelov 1991: с. 240] і свідчать дані «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», у якому відбито фактичний мовний стан того часу. Наявні полонізми репрезентують суспільно-адміністративну лексику (*воєвода, кроль, маршалок, ґрунт, шляхта* тощо), юридичну (*вимова, гвалт, позов, речник, скарга* тощо), торговельно-ремісницьку (*адамашок, гандель, грош, крам, ятка* тощо), релігійну (*бискуп, запусти, костел, кляштор,*

мних, плебан тощо) та військову (*валька, виправа, жолнер, хоругов, шабля* тощо). Запозичення представлені різними частинами мови, навіть сполучниками, прийменниками й вигуками [Witkowski 1996: с. 141]. Лише половина заявлених у словнику полонізмів віднотовується в сучасних українських лексикографічних працях.

Взаємним впливом на розвиток української і польської мов характеризується період XVI – XVIII ст. Значна кількість полонізмів фіксується в українських пам'ятках, однак характер цих запозичень залежить від «виду і змісту пам'ятки, а також часу її написання» [Лісняк 2014: с. 109]. У цей період помітні полонізми на позначення осіб (*бурмистр, каштелян, шляхтич, хлоп*), предметів матеріального світу (*бидло, будинок, купно, фольварок*), абстрактні поняття (*вирок, слушність, цнотливість*), назви ознак, властивостей і характеристик (*вірогідний, власний, кривний, слушний*), лексеми на означення дій і процесів (*мешкати, офірувати, касувати*) тощо. Хоча «не всі вони стали набутокм сучасної української літературної мови, проте активно діяли в певний проміжок часу» [Царалунга 2012: с. 229].

У другій половині XIX ст. – початку XX ст. відбувалося свідоме запозичення чи калькування польських слів задля вироблення функціональних стилів української мови [Shevelov 1991: с. 239–240]. Через заборони, запроваджені російським урядом щодо української мови, більшість українських видань було друковано в Галичині. Це спричинило потрапляння до писемної мови значної кількості галицької лексики, а отже й полонізмів, якими, зокрема, активно послуговувалися українські письменники. У тогочасних творах художньої літератури наявні: *баль, баняк, бохенек, візита, гербата, єднак, одчит, побит, скура, склеп, триб, шклянка, шлафрок* тощо.

Високою інтенсивністю польсько-українського мовного контактування відзначається доба міжвоєнного двадцятиліття (1920 – 1939 рр.). Після ухвалення Харківського правопису 1928 р., метою якого було об'єднання західноукраїнської й східноукраїнської мовних традиції, численні польські одиниці ввійшли до реєстру тогочасних лексикографічних праць. Правописні словники Г. Голоскевича, О. Ізюмова й за редакцією О. Панейка, перекладні словники А. Ніковського, О. Ізюмова, Є. Онацького, З. Кузелі, Я. Рудницького та інших містять багатий мовний матеріал щодо наявності лексичних запозичень із польської мови. Попри закиди щодо діалектного засилля та поширення архаїчної лексики словники містять вартісні дані про українську лексику цього періоду та відповідають провідній zasadі свого часу «Для одного народу один правопис!»

Певна частина полонізмів аналізованого періоду запозичена давно і належить до цілком нормативної української лексики, проте деякі трактуються як галицькі чи діалектні. Запозичення представлені в трьох частинах мовного універсуму: 1. Всесвіт. 2. Людина. 3. Людина і суспільство. Найбільша їх кількість наявна в частині 2. Людина: зокрема людина як жива істота, її внутрішній світ, суспільне життя і діяльність, приналежність до соціальних організацій та інституцій (*абстиненція, адвокатувати, андрус, бесідник, дорадця, єдинак, зверхність, звияжець, з'єднання, знайомість, нестатечний, папля, променада, пуцувати, ровер, штука* тощо). Це зумовлено активністю людини в різних сферах життєдіяльності, постійними змінами в суспільстві, а також взаємодією з іншими народами. На другому місці за наповненням є частина 3. Людина і Всесвіт, яка охоплює поняття буття, часу, простору, руху, кількості, форми, одиниць виміру, розміру тощо (*блуд, варіювати, взір, властивий, внівець, гарт, засада, звільна, кавалок,*

пресадний, поєдинчий, позір, полягати, поступ, пресія, складня, стосунок, цофнути, швендати тощо). Найменшою кількістю запозичень представлена частина 1. Всесвіт (*відного, гнилизна, гортенсія, засхнути, зимний, каверна, колька, нурт, ярина, стокротка, пискля* тощо), що пояснюється усталеністю та визначеністю назв навколишнього середовища.

Започаткований у 1933 році курс на боротьбу з «буржуазно-націоналістичними елементами» передбачав знищення попередніх надбань українського словникарства, а цілеспрямоване наближення норм української мови до російської формувало негативне ставлення до українських полонізмів, відсутніх у російській мові. Це зумовило значне зменшення їхньої кількості в реєстрах словників, виданих за радянських часів.

За доби незалежності України знову спостерігаємо тенденцію до активізації лексичних одиниць польського походження. Поступовий відхід від радянських проскриптивних практик спричинив повернення до загального мововжитку забутих форм і слів [Вакуленко 2018: с. 240–241]. З огляду на те, що «боротьба з діалектизмами» припинила бути однією з головних функцій літературних редакторів [Вакуленко 2018: с. 236] значна кількість полонізмів з'являється у творах художньої літератури, зокрема *бандера, безужиточно, бішоп, відвзаємнити, відпружитися, глупство, денервуватися, долегливість, кобіта, маринарка, муштарда, незаводний, посполитий, призвоїтий, притульний, слічний, сметанковий, цитрина, яриновий* (овочевий) тощо.

Мовна практика сучасного медійного простору також характеризується поширенням слів польського походження. В активному вжитку окремих телевізійних каналів, зокрема «СТБ», «ICTV» та «Новий», трапляються *амбасада, атракційний, імпреза, керунок, неповноправний, риж, слоїк, яскиня* тощо. Відновлення лексем польського

походження «насамперед пов'язане з бажанням повернути мові втрачені самобутні риси, абстрагуватися від російського словника» [Крехно 2012: с. 192]. Проте в лексикографічній роботі процес повернення полонізмів віддзеркалюється не повністю.

Отже, територіальна суміжність українських і польських земель, торгівля, культурний обмін, а головно суспільно-політичні умови обох народів сприяли проникненню, а відтак і запозиченню польських слів в українську мову. Представлена хронологія польсько-українського мовного контактування цілком відповідає періодизації, запропонованій Ю. Шевельовим [Shevelov 1991: с. 240], і доповнена описом сучасних реалій. Незважаючи на значний мовознавчий доробок щодо функціонування полонізмів в українській мові, деякі аспекти потребують детальнішого висвітлення, зокрема встановлення часу проникнення запозичень, особливості вживання полонізмів у художніх текстах окремих історичних періодів, їхня лексикографічна фіксація і маркованість.

Література

1. Вакуленко С. Загальні тенденції в унормуванні української мови (1920–2015 рр.). *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920–2015)* / ред. С. Вакуленко за участі К. Каруник. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2018. С. 7–258.
2. Крехно Т. І. Мотивація запозичень та особливості функціонування полонізмів у новітній українській мові (на матеріалі сучасного україномовного телевізійного простору). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 61. С. 190–193.

3. Лісняк С. Польські мовні елементи в «Літописі Підгорецького монастиря». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2014. Вип. 1 (23). С. 108–113.
4. Царалунга І. Польські мовні запозичення в староукраїнських текстах Вижівської актової книги. *Проблеми слов'янознавства*. 2012. Вип. 61. С. 225–230.
5. Shevelov G.Y. On Lexical Polosms in Literary Ukrainian. *Shevelov G.Y. In and around Kiev*. Heidelberg: Carl Winter. Universitätsverlag, 1991. P. 226–242.
6. Witkowski W. Polonizmy w języku staroukraińskim. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin, 1996-1997. Vol. 14/15. S. 133–146.

ПРОЯВИ ЯКІСНОЇ АСИМЕТРІЇ НА РІВНІ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РОЗДІЛОВИХ РЕЧЕНЬ

Полозова Олена

*кандидат філологічних наук,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
polozoval@ukr.net*

У синтаксичних описах наголошується на тому, що базова семантика складносурядних, зокрема розділових, конструкцій може ускладнюватись іншими змістовими відношеннями [Городенська 2007; Христіанінова 2012; Шитик 2014]. Причина появи додаткових відношень у межах складного речення пояснено в теорії асиметрії мовного знака (поняття введене в науковий обіг С. Карцевським, 1929 р.), сутність якої полягає в тому, що